

(*Actes de la recherche en sciences sociales*, 2010/3 (n° 183). /*Les classes populaires dans l'enseignement supérieur: Politiques, stratégies, inégalités*/. pp. 4–124. – *Sociétés contemporaines*, 2010/3. (n° 183). [*Diversité et formation des élites: France-USA*]. pp. 5–143.)

Bajomi Iván

ÚJ KÉRDÉSEK, IRÁNYOK ÉS MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK AZ ELITKÉPZÉS SZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATÁBAN

Mi az „elitiskola”? Nem könnyű meghatározni. Alapvetően kontextusfüggő ugyanis, mit tekintenek egy adott korban és helyen elitiskolának. Van azonban az ilyen intézményeknek egy közös, általános jellemzőjük, ez pedig a nagyfokú szelektivitás, azaz a tanulók megválogatása anyagi helyzet és/vagy tanulmányi eredmény alapján. E szelektivitás számos kérdést vet fel, melyek vizsgálata hosszú múltra és nagy hagyományokra tekint vissza az oktatás-szociológiában, elég, ha csak *Bourdieu* tőke- és habituselméletére gondolunk.

Az elmúlt években új szempontok, kérdések és módszertani megfontolások jelentek meg az elitiskolák vizsgálatában – részben a 21. századi új kihívások, a globális munkaerőpiac, a nemzetközi mobilitás és transznacionalizmus erősödése következtében. A korábbi kutatásokhoz képest ezek több figyelmet fordítanak nemi és etnikai szempontokra, és a megszokott európai és észak-amerikai helyszíneken kívüli esettanulmányokra építve, illetve a „módszertani nacionalizmuson” felülemelkedve, esetenként az elitképzésről alkotott ortodoxiáinkat is megkérdőjelezi. E legújabb – angol nyelvű – kutatásokból ad válogatást a *British Journal of Sociology of Education* 2015. januári különszáma, *Jane Kenway* és *Aaron Koh* vendégszerkesztésében.

A különszám kilenc esettanulmányt tartalmaz egy vagy néhány elitiskoláról (többnyire „magas presztízsű” alap- vagy középfokú is-

kolákról van szó). A széles földrajzi kitekintés a szerkesztők szándéka szerint nemcsak új perspektívákat nyújthat azok számára, akik az elitképzésnek a privilégiumok és a társadalmi osztályok (re)produkciójában betöltött szerepét vizsgálják, de globális vagy regionális mintázatokra is rámutathat.

Az első két tanulmány, amely az elitiskolák külső és belső kapcsolatrendszerét és aspirációit meghatározó nemzeti, globális és transznacionális erők kölcsönhatásaival foglalkozik, a módszertani nacionalizmus feladásának szükségét példázza. *Rebecca Ye* és *Eric Nyander* kutatása arra az első hallásra meglepő tényre keres magyarázatot, hogy a külföldi tanulók harmadik legnépesebb csoportját Oxfordban és Cambridge-ben is a Szingapúrból, e kis városállamból származó diákok alkotják (*The Transnational Track: State Sponsorship and Singapore's Oxbridge Elite*). A szerzők az elitképzésnek az „állami nemesség” utánpótlásában játszott meghatározó szerepét hirdető *bourdieu-i* felfogás, illetve *Ralph Turner* „szponzorált mobilitás” (*sponsored mobility*) elmélete alapján, azok megnyilvánulásaként elemzik két szingapúri elitiskola diákjaik oxbridge-i továbbtanulását szolgáló kiválasztási és felkészítési gyakorlatát, illetve a szingapúri kormány ösztöndíjrendszerét, mely e továbbtanulást szigorú kiválasztási rendszer alapján anyagilag és intézményileg szponzorálja, a végzett ösztöndíjasoknak pedig magas rangú állást garantál az államigazgatásban.

Paul Tarc és *Aparna Mishra Tarc* kutatásának színtere és tárgya azok az eredetileg a mobil diplomata közösség kiszolgálására létrejött elit nemzetközi iskolák, melyeket a szerzők az antagonisztikus osztályformálódás transznacionális tereként értelmeznek (*Elite International Schools in the Global South: Transnational Space, Class Relationalities and the „Middling” International Schoolteacher*). E nemzetközi iskolák – különösen az ezredforduló óta és főként Ázsiában – a globalizmus folyamataival és a transznacionális, angolszász eredetű és angol nyelvű oktatás felértékelődé-

sével összefüggésben rohamosan terjednek. A vizsgált nemzetközi iskolák rendkívül összetett, gyakran antagonisztikus kapcsolatrendszerben álló csoportokat (pár év után általában továbbálló nemzetközi tanárokat, helyi tanárokat, adminisztrátorokat, szolgáltatókat, helyi és expatrióta tanulókat és szüleiket) magában foglaló, transznacionális térben létező és transznacionális teret létre hozó közösségből a korábban maguk is ilyen iskolákban tanító szerzők az (otthon) „középosztálybeli” angolszász tanárok szerepét és tapasztalatait veszik górcső alá. E vizsgálat szintén a „módszertani nacionalizmus” és a hagyományos szociológiai kategóriák alkalmatlanságára mutat rá globalizálódó világunkban, ugyanakkor visszatér Bourdieu csoportformálódásra vonatkozó elméletéhez, és a társadalmi kapcsolatok dinamikus és szimbiotikus folyamatait hangsúlyozza a társadalmi osztály determinisztikus elméleteivel szemben.

A következő két tanulmány – az elitiskolák szociológiai vizsgálatainak „hagyományos” helyszínein és a „módszertani nacionalizmus” keretein belül maradván – a nemzeti politikák és az állam továbbra is meghatározó szerepét hangsúlyozza, nem vitatva, hogy az elitképzésnek léteznek új, globalizmushoz kötődő kihívásai. Aline Courtois azt vizsgálja, hogy miképpen kezelik az ír elitiskolák a változásokat, és tartják fenn legitimációjukat a gazdasági válság és növekvő társadalmi egyenlőtlenségek közepette (*‘Thousands Waiting at Our Gates’: Moral Character, Legitimacy and Social Justice in Irish Elite Schools*). Megállapítása szerint a legelőkelőbb fizetős, ugyanakkor állami támogatást is kapó (elsősorban katolikus) ír elitiskolák ahelyett, hogy meghajolnának a demokratizálódás igénye előtt, továbbra is fenntartják társadalmi elkülönülésüket, és azon igyekeznek, hogy kontrollálják a sokféleséget (ellentétben a francia vagy egyesült királyságbeli elitiskolákban tapasztalható nyitási kísérletekkel). Legitimációjuk morális jellegű: a nemzet élharcosaiként határozzák meg magukat egy olyan környezetben, ahol a 2008-as gazdasági válságot jel-

lemzően a „mohóság” és „romlottság” eredményként értelmezik. A morális értékek és elvek elsajátítását a tanulmányi előmenetelnél is fontosabbnak vélik, és a hagyományos katolikus étoszt a globális kapitalizmus immoralitásával szembeállítva a privilégium és a társadalmi igazságosság összeegyeztetését célozzák.

Agnès van Zanten és Claire Maxwell tanulmánya a franciaországi elitképzést fenntartó triász (állam, elitiskolák, uralkodó osztály) többoldalú kapcsolatrendszerét vizsgálja az erős állami bürokrácia modern nemzetállamban betöltött központi szerepének weberianus értelmezése alapján (*Elite Education and the State in France: Durable Ties and New Challenges*). Az elitképzési útvonalak és intézmények állam által kezdeményezett létrehozásának és tartós fenntartásának történeti megközelítését az elitképzést érintő két új kihívás, a részvétel kiszélesítésére irányuló nyomás és a felsőoktatás nemzetköziesedéséhez kapcsolódó hatások elemzése követi. A vizsgálódás fókuszát egyrészt az ismert francia elit felsőoktatási intézmények (*grandes écoles*), másrészt az ún. előkészítő osztályok (*classes préparatoires* vagy *prépas*) képezik. Utóbbiak középiskolákban találhatóak, de a felsőoktatás részének számítanak: érettségizett diákokat készítenek fel arra, hogy felvételt nyerjenek valamelyik elitiskolába. A szerzők francia klasszikusok, így különösen Bourdieu munkái, valamint újabb francia és nemzetközi kutatások alapján összegzik, hogyan szolgálja az elitképzés legitimációját a meritokratának tekintett, az említett előkészítő osztályok megjelenését maga után vonó felvételi vizsga (*counours*), illetve hogyan szolgálják – a fenntartó, illetve az egyes elitiskolák által kiszolgált felsőosztálybeli csoportok különbözőségéből fakadó, kurrikulumban és intézményi „habitusban” megnyilvánuló különbségek ellenére is – az elitiskolák egyszerre az állam és az uralkodó csoportok érdekeit és legitimációját.

Jane Kenway és Johannah Fahey az elitiskolák privilegizált adományozási gyakorlatát, annak helyi és globális megnyilvánulásait, igazolását, a benne megmutakozó erőpoliti-

kát, morális dilemmákat és ellentmondásokat vizsgálja egy dél-afrikai és egy brit elit lányiskola példáján keresztül (*The Gift Economy of Private Schooling: The Changing Contours and Contradictions of Privileged Benefaction*). Megállapításuk szerint az adományozás gyakorlata az elitiskolák szerves, de egyben paradox része. Rá hivatkozva az iskolák magukat társadalmilag felelős intézménynek állíthatják be, így elbogatellizálhatják, vagy akár el sem kell ismerniük a privilégiumok reprodukálásában játszott saját szerepüket. Pedig az adomány nem annyira valódi önzetlenség, mint inkább hozzájárulás a status quo, a társadalmi erőviszonyok fenntartásához – gondoljunk csak az ajándék inherens lehetetlenségének Derrida-féle értelmezésére.

Joan Forbes és Bob Lingard a „biztosított optimizmus” (*assured optimism*) fogalmát megalkotva elemzi egy elit skót lányiskola intézményi és egyéni (vezetői és tanulói) habitusát és a privilégium reprodukálásának gyakorlatát (*Assured Optimism in a Scottish Girls' School: Habitus and the (Re)production of Global Privilege*). Daniel P. S. Goh tanulmánya pedig a szingapúri elitképzés történetét követi nyomon a gyarmati időktől a globális jelenkorig egy metodista kötődésű egykori missziós elit fiú középiskola történetén keresztül, kiemelve a birodalmi időkben kialakított „elit férfiaság” posztkolonális alkalmazkodóképességét (*Elite Schools, Postcolonial Chineseness and Hegemonic Masculinities in Singapore*). Az atlétikusságot, a bölcsészeti és a művészeti tanulmányokat és a keresztény vallást előtérbe állító „elit férfiaságban” megtestesülő etnikai és osztályok közötti ellentmondásokat feloldó nemi dinamikának köszönhetően az iskolában kiművelt elitcsoportok egészen az utóbbi időkig megtudták őrizni társadalmi és nemi dominanciájukat a szingapúri politikai és közéletben. Az elmúlt években némiképp változni látszik e nemi és osztálydinamika – köszönhetően a globalizációnak, illetve a 2011-ben hatalomra lépett kormányzó párt társadalmi befogadás és mobilitás növelése iránti elkötelezettségének.

A válogatás két utolsó tanulmánya a hagyományos osztályfogalmak megfelelőségét és hordozhatóságát kérdőjelezi meg két, szintén Európán kívüli helyszínen végzett vizsgálat alapján. Heather Greenhalgh-Spencer és munkatársai egy barbadosi elit középiskolában folytattak etnográfiai kutatást az osztályidentitás jelenkori megnyilvánulásairól (*Social Class as Flow and Mutability: The Barbados Case*). A kapott eredmények alapján amellet érvelnek, hogy a posztgyarmati kontextusban a társadalmi osztály kevésbé értelmezhető „stabil struktúra”-ként, helyette inkább áramlatok, mutációk, előadások (*performances*) és megnyilvánulások (*performatives*) sorozatának tekinthető.

Joel Windle és Maria Alice Nogueira a brazil gazdasági és a kulturális elitnek az oktatás nemzetköziesedésével kapcsolatos preferenciáit vizsgálta (*The Role of Internationalisation in the Schooling of Brazilian Elites: Distinctions Between Two Class Fractions*). Csak részben találták alkalmazhatónak a társadalmi osztály reprodukálásának és az uralkodó osztály legitímációjának bourdieu-i elméletét, amelyből véleményük szerint az uralkodó elitek oktatásról vallott felfogásának egységessége következik. Eltérést tapasztaltak ugyanis a két csoport között. Míg a közép- és nagyvállalkozók inkább finanszírozzák gyermekeik rövidebb, viszont gyakoribb (nem oktatási célú) külföldi útjait, addig a magasan képzett egyetemi oktatók gyerekeik hosszabb távú és kifejezetten tanulási célú külföldi tartózkodását preferálják. A két elitcsoport közti különbség valójában már a felsőoktatási intézmény megválasztásában is megmutatkozik: a gazdasági elit gyerekei inkább tanulnak alacsonyabb presztízsű egyetemen, sokszor nem nappali képzésen, hogy az általában rövidebb ideig tartó képzés után a családi üzletben helyezkedjenek el. Ugyanakkor mindkét csoport számára felértékelődött a nemzetköziesedés, a kozmopolita kulturális tőke és különösen az angol nyelvtudás, mely elengedhetetlen pozíciójuk fenntartásához egy globális erőterben.

Amint azt a fentiek mutatják, a *British Journal of Sociology of Education* különszáma nagyon sokféle irányultságú, elméleti és módszertani megalapozottságú szöveget gyűjtött össze. Éppúgy találunk benne tanulmányokat, amelyek az elitiskolák 21. századi új kihívásainak elemzésére változatlanul alkalmasnak vélik a terület hagyományos kérdésfeltevéseit és elméleti hagyományait, mint korábban nem vagy kevésbé vizsgált területeket és tárgyakat feltérképező, esetenként elméleti és módszertani ortodoxiáinkat is megkérdőjelező írásokat. A szerzők a bourdieu-i örökséget továbbra is megkerülhetetlennek tartják az elitképzés és általában az oktatás és társadalom kapcsolódásainak elemzéséhez. A 21. századi új kihívások, az elmúlt években, évtizedben egyre dominánsabbá váló globalizmussal, transznacionalizmussal, mobilitással összefüggő hatások ugyanakkor az elmélet továbbgondolását és új terekre és tárgyra való kiterjesztését, esetleg új módszerek keresését kívánják meg.

(*British Journal of Sociology of Education*. 2015/1, *Special Issue: New Sociologies of Elite Schooling: Theoretical, Methodological and Empirical Explorations*. pp. 1–193.)

Bükki Eszter

GLOBÁLIS-LOKÁLIS PILLANATFELVÉTEL AZ ELITOKTATÁSRÓL

A nagy presztízsű *World Yearbook of Education* sorozat több mint öt évtizede indult el az azzal a céllal, hogy – mindig egy kiemelt témára fókuszálva és a kor vezető tudósai és kutatói bevonásával – évente leltárt adjon az oktatás alakulásáról az egész világból. A 2015-ben megjelent kötet témája az elitoktatás, ami részben kapcsolódik a sorozat két fő tárgyköréhez, nevezetesen az oktatás és az egyenlőtlenségek, illetve az oktatás és a globalizáció témájához. A mostani kiadás időzítése kifogástalan: az utóbbi időkben jelentős társadalmi, gazdasági, politikai, illetve oktatásban bekövetkező vál-

tozások zajlanak, és az elit réteget rendkívüli figyelem és érdeklődés övezi a folyamatokban betöltött szerepe miatt.

A kötet négy fő részre tagolódik, amelyek az elitoktatást mind egy-egy fontosabb nézőpontból közelítik meg, ilyen például a társadalmi osztály, a család, az oktatási intézmény és a munkahely. Többnyire empirikus tanulmányokkal találkozunk, összesen öt kontinensről (Észak-Amerika, Dél-Amerika, Európa, Afrika és Ázsia). A főbb angolszász országok (Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság) mellett kiemelt szerepet kap a négy fejezetben is felbukkanó Franciaország. A 15 tanulmányból csupán három összehasonlító, ami a téma nemzetközi jellegét tekintve meglepő lehet az olvasó számára.

A négy elkülönülő részt Agnès van Zanten elméleti írása előzi meg, melynek fő célja, hogy kontextusba helyezze a soron következő tanulmányokat. A tanulmány elsősorban a kiváltság és a hatalom fogalmára helyezi a hangsúlyt, mindkettő az elitoktatás mozgatórugójának mondható. A szerző a területet érintő legújabb változásokra is felhívja a figyelmet, ide tartozik az elitintézmények expanziója, illetve nyitása, a meritokratikus (teljesítmény szerinti) elven való működés elterjedése, a kiváltságra helyezett hangsúly és a kozmopolitizmusra nevelés.

A kötet első részének fő témája az oktatási intézmények és az elit csoportok, családok közti kapcsolat. Claire Maxwell jegyzi a nyitó fejezetet, amely az elitkutatás két alapvető fontosságú, egyelőre eldöntetlen kérdését tárgyalja: miként definiáljuk az elit fogalmát? Külön társadalmi osztálynak tekinthető-e az elit? Maxwell érvelése szerint az elitkutatás alapját a hatalom fogalma és a hatalom gyakorlati megnyilvánulásai képezik. Úgy látja, hogy idővel elkülöníthető társadalmi osztályt fog alkotni az elit, de jelenleg nincs elég empirikus adat efféle kijelentés alátámasztásához.

Maxwell cikkét két empirikus tanulmány követi. Agnès van Zanten azt vizsgálja, hogy a franciaországi (felső-) középosztályba tartozó szülők hogyan befolyásolják gyermekeik